

Etične vrednote kot temelj človekovega ravnanja

Uvodno predavanje na strokovnem posvetu Etika na razpotju v okviru 152. redne letne skupščine Slovenskega zdravniškega društva v Moravskih Toplicah

Ethical values as the foundation of human actions

Introductory lecture at the expert workshop entitled »Etics at the Crossroads« held within the 152nd regular annual assembly of the Slovenian Medical Association in Moravske Toplice

Borut Ošljaj

dr. Borut Ošljaj,
Filozofska fakulteta,
Univerza v Ljubljani
(Foto: Iztok Dimic)

Preminuli akademik prof. Jože Trontelj, ena najbolj etičnih osebnosti, kar sem jih v našem prostoru imel priložnost spoznati, je pogosto opozarjal, da Slovencem močno primanjkuje »čut odgovornosti za skupno dobro«. * Temu lahko le pritrdimo. Toda da bi čut odgovornosti za skupno dobro sploh lahko kultivirali in ga utrdili v vrlino, moramo najprej vedeti, kaj naj bi to skupno dobro sploh bilo. Odgovornost je namreč etično načelo, ki vselej predpostavlja neko dobro, na katerega se odgovorno ravnanje nanaša. Če tega dobrega ni, če ne obstaja objekt odgovornosti, se tudi odgovornost sama ne more razviti. Vprašajmo se torej, mar pri nas sploh vemo, kaj je naše skupno dobro, kaj je tisto, kar nas v posebni meri zavezuje k odgovornemu in v širšem smislu tudi etičnemu ravnanju? Verjetno se boste strinjali, da je naša vednost o tem, kaj je dobro in kaj skupno dobro, če že ne odsotna, pa vsaj zelo negotova in močno raznolika. Govorimo lahko kvečjemu o posameznih oblikah dobrega, skupno dobrega pa ne le, da ni, o njem se pravzaprav sploh ne govori. Pri nas torej ne primanjkuje le čuta odgovornosti za skupno dobro, temveč nič manj tudi to skupno dobro samo. Žal, kajti brez vsaj grobe splošne vednosti o dobrem in njegovem univerzalnem značaju se tudi

moralnost družbe in njenih posameznikov ne more v zadostni meri razvijati in udejanjati.

Bodimo nekoliko splošnejši, a hkrati tudi natančnejši: Kaj pa mislimo s tem, ko izrečemo pojem dobrega, neko besedo torej, ki je v njeni abstraktnosti vse prej kot preprosto razumljiva? Če nekoliko poenostavim, z dobrim praviloma mislimo tisto dobrino, ki je tako za posameznike in/ali za skupnost posebej pomembna, cenjena, zaželena ter zato deležna tudi spoštovanja. Z dobrim mislimo torej vse tisto, kar je za nas v posebni meri vredno; to, kar je za nas vredno, pa ni nič drugega kot to, kar v najširšem pomenskem smislu označuje pojem vrednot. Seveda moramo tukaj uvesti nek pomemben razloček. Razlikovati moramo med splošnim in etičnim pojmom vrednot. V mrazu je denimo topla obleka vrednota, toda topla obleka gotovo ni etična vrednota; prav slednja pa je tista, na katero ob besedi vrednota praviloma pomislimo in ki je tukaj tudi naš osrednji predmet razmisleka. Če je topla obleka v mrazu za vse ljudi enako samoumevna in očitna materialna vrednota, pa je zadeva pri etičnih vrednotah neprimerno bolj zapletena in hkrati za človeka in človeštvo v bistveni meri tudi temeljna. Toda naša neumnost nas vedno znova preseneti s svojo trdovratno-

stjo in enigmatičnostjo, kajti prav o tistem, o čemer bi človeštvo moralo največ razmišljati in govoriti, praviloma molčimo in premalo ali celo nič ne razmišljamo.* Nesporno dejstvo, da o etičnih vrednotah premalo mislimo in govorimo, da njihovega nezadostnega prakticiranja sploh ne omenjam, nikakor ne pomeni, da teh vrednot ni. So še kako med nami, le da so močno pobledele ter postale manj vidne in slišne, vendar zaradi tega niso odsotne. Še več: od tistega trenutka naprej, ko je prvi človek pokopal umrlega člana svoje skupnosti, je namreč nepreklicno in dokončno že stopil na pot oblikovanja etičnega univerzuma, na pot, ki je nikoli več ni mogel zapustiti, četudi se na njej, tako kot danes, morda ni najbolje znašel. V novonastalem etičnem univerzumu je človek partikularnost in fragilnost lastnega življenja, njegovo naključnost in minljivost v odločilni meri vpel v kontekste obćih smislov, ki preraščajo bolečo tragikomičnost življenja s tem, da nanjo gledajo z vidika večnosti. Prav ta obći vidik vrednotenja, ki je vzniknil ob zori človeka kot samozavedajočega se bitja, pa je hkrati tudi tisti, ki edini lahko ustvarja moralno skupnost, je edini, ki presega razlike med posamezniki tako, da jih povezuje in osmišlja z vidika nečesa skupno dobrega ter na ta način oblikuje družbeno skupnost. Etične vrednote so zato v bistveni meri vrednote *sub specie aeternitatis*, so tiste oblike vrednotenja, ki morajo tako kot grob, v katerem končno vsi postanemo enakovredni, zadostiti merilu univerzalnosti. To pomeni, samo tista vrednota je lahko etična, ki jo lahko za svojo sprejme vsak človek in sleherna človeška skupnost, ne glede na siceršnje kulturne razlike med njimi, in za katero hkrati velja, da je nespremenljiva. Poudarjam, da to velja za etične vrednote, ne pa tudi za splošni pojem vrednot, denimo za materialne ali obće družbene vrednote: V toplem vremenu topla obleka gotovo ni vrednota, avtomobil ni vrednota za vsakogar in povsod, prav tako tudi varčnost ni vedno in povsod smiselna vrednota, temveč se spreminja gle-

* Pred kratkim je svetovna javnost z velikim navdušenjem spremljala odkritje sledov slane vode na Marsu; zdaj lahko le še upamo in si močno želimo, da bi končno našli tudi sledi inteligentnega življenja – na zemlji; to bi bilo resnično epohalno odkritje.

de na splošno ekonomsko stanje neke družbe ali posameznika. Nasprotno pa so etične vrednote lahko le tiste, ki zadostijo merilu univerzalnosti in nespremenljivosti in so hkrati neodvisne od zunanjih predmetov ali stanj. Pravičnost, solidarnost in gostoljubnost so denimo vedno in povsod vrednote s konstantno vrednostjo, ki so neodvisne od materialnih in družbenih okolišćin. Dejstvo, da teh vrednot, tudi zaradi spreminjajoćih se okolišćin, ne živimo vselej tako, kot bi jih morali ali želeli, pa ne odpravlja njihovega univerzalnega etičnega značaja, ki vedno in povsod zbuja spoštovanje. Okolišćine torej vplivajo na vitalnost etičnih vrednot, nikakor pa ne na univerzalnost njihovega obstoja.

Če na človeštvo in njegove kulturne stvaritve pogledamo s stališća vrednot, vidimo, da kulture pravzaprav niso nič drugega kot bolj ali manj uspešno udejanjeni in prakticirani sistemi vrednot, tj. vsega tistega, kar je za določeno družbo dragoceno, pomembno, cenjeno, zaželeno in spoštovano tako v splošnem kot posebnem etičnem smislu. Vrednote namreč določajo smer našim izbiram, so osrednji motivator naših dejanj in hkrati merilo za presojo smiselnosti naših odloćitev in opustitev kot tudi vseh dejanj in dogodkov, ki so sad našega življenja. Iz tega nespornega kulturno-zgodovinskega dejstva sledi, da je človek v zanj bistveni meri bitje vrednot. To pomeni, da brez vrednot, brez jasnih izbir in odloćitev glede tega, kar je zanj tako na individualni kot družbeni ravni vredno, manj vredno ali povsem nevredno, ne more smiselno eksistirati. Kot oseba se bistveno utemeljuje prav v načinih svojih vrednotnih opredelitev, v prvi vrsti seveda etičnih, saj prav slednje v brezdanjost in partikularnost človekove svobode vnašajo sledi univerzalnosti, smisla in gotovosti.

Toda če vse to drži, zakaj potem obstajajo številni posamezniki, skupine in svetovnonazorska prepričanja, ki so do vrednot, zlasti etičnih, kritični celo do te mere, da jim jemljejo sleherno vrednost in jih želijo zvesti na raven gole ideologije, torej nečesa pogojenega, spreminljivega in nekritičnega? Če smo dovolj pozorni in natančni, pa moramo vendarle ugotoviti, da je vsak, ki misli podobno, v protislovju s samim seboj.

Četudi se danes številni do vrednot res opredeljuje kritično ali le-te v vlogi bistvenega dejavnika človeškega življenja celo povsem zanikajo, je tudi ta zavrnitev sama zgolj eden od načinov vrednotenja, ki za vredno šteje pač le razvrednotenje samo. Relativist, ki stavi na pluralnost in enakovrednost razlik ter v isti sapi zavrača univerzalnost etičnih vrednot ali pa jih celo preganja kot obliko vrednotne tiranije, oporeka samemu sebi. Protislovnost relativista in častilca nediferencirane strpnosti do vseh razlik je v tem, da je tudi njegovo stališče določena vrednotna drža, ki relativira vrednote, v isti sapi pa svoje lastno stališče nezavedno povzdigne v absolutno in neizpodbitno resnico. V tem smislu je relativizem prikrita absolutistična ideologija in zato sprevrženje etičnosti. Zagrizeno zagovarja vse oblike smiselnih in še pogosteje tudi nesmiselnih svoboščin, hkrati pa tistim, ki oporekajo njegovemu nekritičnemu razširjanju svoboščin in se zavzemajo za obče etične vrednote, jemlje sleherni legitimno vrednost in jih želi predstaviti kot nekritične, ideološko zaslepljene fundamentaliste. Tudi relativist torej še kako vneto vrednoti in omejuje svobodo, le do svoje lastne in do svobode tistih, ki mislijo enako kot on, je neskončno prizanesljiv. Tudi on je torej častilec absolutne vrednote, vrednote tiste brezmejnne svobode, ki je v vseh njenih razlikah sama sebi edini namen in končni smisel. Toda absolutna vrednota svobode brez slehernih omejitev, dolžnosti in odgovornosti ni etična vrednota, temveč je njena sprevržena karikatura; to pa zato, ker svobodo pojmuje preozko, ker jo misli le kot brezmejnost možnosti in ne tudi kot tveganje, ki terja samoomejitev, previdnost in odgovornost. Samo slednje pa omogoča to, za kar v etiki ne nazadnje gre: obče oz. skupno dobro.

Če mislimo na ene in druge skupaj, na zagovornike vrednot na eni in na relativiste na drugi strani, iz povedanega sledi, da tako tisti, ki natančno vemo, zakaj brez etičnih vrednot človeku ni mogoče biti človek, kot tudi tisti, ki mislijo nasprotno, a v tem nasprotovanju nevede še vedno univerzalno vrednotijo, skupaj dokazujemo, da se človek in človeštvo vrednotenjem in posledičnim vrednotam ne moreta izogniti; vrednote so

namreč bistveni in temeljni element celovitega pojma svobode ter hkrati evidenca in merilo njene smiselnosti. Tako kot na svobodo, smo namreč v enaki meri obsojeni tudi na vrednote, s katerimi svoboda kot oblika prostosti in relativne neodvisnosti od prisil narave sama sebi določa smiselne smeri in načine ravnanj, in to ne le v splošnem, temveč nujno tudi v univerzalnem oz. etičnem kontekstu. Zgodovina človeštva in njegovih kultur to jasno in prepričljivo dokazujeta.

Če je tako, če skratka vsi vedno in povsod nujno vrednotimo in življenje presoja mo skozi optiko takšnih ali drugačnih vrednot, potem se zdi povsem nesmiselno in v nasprotju z značajem svobode, da nekatere sodobne družbe in njeni posamezniki tako malo pozornosti posvečajo problemu vrednot. Vrednote namreč niso gotovost svobode, temveč naloga, ki si jo svoboda sama zastavlja, zato njihovo oblikovanje in vzdrževanje terjata nenehno skrb in nego. Da, tovrstna skrb je pravzaprav glavna naloga svobode, saj si le tako lahko zgradi kolikor toliko zanesljive temelje, ki ji omogočajo, da v svojem lastnem breznu nedoumljivosti ne izniči same sebe v nihilističnih igrach gole volje do moči. Prav skozi izvorno navezavo na svobodo vrednote izkazujejo svojo temeljnost; v tem smislu so zadnja osnova vseh oblik človekovih ravnanj, tudi tam, kjer je, kot smo to že pokazali, prevladujoče razvrednotenje ali celo zasmehovanje vrednot nezavedno postala edina in splošna oblika vrednotenja. Vse, kar počnemo, vsak odnos, v katerega vstopamo, je namreč zavestno ali nezavedno vselej že vpet v določene vrednotenjske obrazce. Kakor hitro to vemo, se je ne le smiselno, temveč hkrati tudi koristno zavzemati za etične vrednote, kajti le na ta način lahko uspešno udeležimo elementarne oblike skupnega dobrega.

Obstoj in priznanje skupnih etičnih vrednot, kot so dostojanstvo, svoboda, pravičnost, solidarnost in ne nazadnje tudi življenje, pa same na sebi vendarle niso dovolj, da bi neka skupnost lahko zaživela kot moralni organizem. Vitalnost vrednot od družbe in njenih posameznikov zato ne terja le nenehno skrb, temveč tudi njihovo brezpogojno spoštovanje. Če vrednot ne spoštujemo dovolj, če jih zanemarjamo ali celo omalovažu-

jemo, potem prevlada negativno vrednotenje oz. nihilistično razvrednotenje vrednot; takšna drža, ki že dolgo ni več redkost, razžira obstoječe vrednote, ne da bi bila sposobna na njihovo mesto postaviti novo družbeno konstruktivno vrednotenje. Se potemtakem sploh smemo čuditi, da se družbe z brezbržnim odnosom do vrednot, kar naša prav gotovo je, vedno znova razkrajajo tako v širšem kulturnem kot ožjem humanem in moralnem smislu?[†] Tam, kjer so skupne in nedvomno etične vrednote zapostavljene ali ne dovolj spoštovane, si jih je onstran meril in zahtev občosti vsak prisiljen poiskati zase in v skladu zgolj s svojimi lastnimi interesi. Takšno stanje pa dolgoročno ne razkrajale skupnosti kot celote, temveč hkrati tudi onemogoča, da bi človek postal osebnost v

[†] V tem kontekstu je poučno opazovati, kako v družbah, ki se notranje vrednotno razkrajajo in relativirajo (v večji ali manjši meri to velja za vse tržno usmerjene družbe), polje vrednot vztrajno prehaja iz človeka na stvari (postvarjenje vrednot). Vredno postane določilo materialnih stvari, ki ga meri denarna enota stopnje povpraševanja, denar pa edina resnično delujoča in spoštovana vrednota. V takšnih družbah je denimo polaganje cevi, kablov ipd. pogosto več vredno kot delo s človekom (zdravniki, učitelji). Zato raznorazni inštalaterji, vodovodarji, električarji, strojniki, mehaniki, zlasti pri nas, ne redko služijo več in zato živijo bolje kot številni učitelji in zdravniki. Včasih so bili zdravniki in učitelji na vrhu lestvice družbenega spoštovanja; danes so praktično na njenem dnu. Tam, kjer je vse enako vredno, nič več ni resnično vredno. Tovrstni vrednotni vakuum zmagoslavno zasedejo stvari, ki jim navidezno eksaktna logika ponudbe in povpraševanja lahkotno, igraje in brez sleherne odgovornosti dviguje ceno, s čimer perfidno manipulira s človekovo naravno potrebo po vrednem in vrednotah. Hrbtina stran postvarjenja vrednot pa žal ni nič drugega kot močan zagon različnim oblikam razčlovečenje človeka.

pristno etičnem pomenu te besede. Če neka državna skupnost kot celota njenih prebivalcev in institucij ne temelji na določenih obče spoštovanih etičnih vrednotah, potem tvega popolno poljubnost, nepredvidljivost, anarhičnost in končno kaotičnost lastnega vrednotenja in delovanja. Modre skupnosti se temu izogibajo; skrajni čas bi bil, da se v smeri takšne družbe s skupnimi prizadevanji pričnemo gibati tudi mi. Samo na ta način bo tudi možno oblikovanje zrele politične skupnosti v izvornem pomenu te besede, kjer ta ne pomeni nič drugega kot živeti univerzum skupno dobrega. »Dobro življenje z drugimi in za druge v pravičnem redu«,[‡] kot je glavni etični cilj vedno znova formuliral Jože Trontelj, ni nič drugega kot klic po oblikovanju zrele moralnopolitične skupnosti, temelječe na trdnih vrednotnih temeljih. Vendar pa tega ne smemo razumeti preveč naivno. Vrednotno usmerjena prizadevanja po živeti moralni skupnosti ne pomenijo zagotovila raja na zemlji, temveč zgolj nujno potrebno skrb za tiste temeljne ideale in vizije človečnosti človeka, brez katerih se vsaka družbena oblika prej ali slej razkroji v različne podobe razčlovečenja. Vrednot kot osnovnih moralnih gradnikov namreč nimamo zato, da bi dosegli moralni raj, ta je lahko kvečjemu praktični ideal, temveč zato, da bi na njihovih krilih ubežali peklu. Prav zato smo se vsi skupaj dolžni o vrednotah ponovno pogovoriti, se po možnosti dogovoriti in uskladiti, in ne nazadnje, naj se sliši še tako čudno, vrednote s skupnimi močmi reanimirati.

[‡] Trontelj, 2014, str. 28.

Literatura

1. Trontelj J. Živeti z etiko. Ljubljana: Inštitut za etiko in vrednote Jože Trontelj; 2014.
2. Joas H. Die Entstehung der Werte, Frankfurt a. M.: Suhrkamp; 1997.
3. Ošljaj B. Človek, svet in etos: študije o postsekularni filozofiji in svetovnem etosu. Ljubljana: Znanstvena založba FF; 2015.